

підзаконних актів, стримує появу дієвої системи соціального контролю та регулювання. Але на порядку денному актуальним залишається питання подолання „неовотчинного принципу організації політичної влади” [7, с.204], або „неопатримональних відносин” [8]. Саме постійний та нескінченний конституційний транзит створює точки біфуркації із багатьма можливими траєкторіями розвитку та невизначеностями. Але слід звернути увагу на те, що все ж таки країна залишається у групі режимів „мінімалістської демократії” [9]. Таким чином, проблема формування стабільної демократичної політичної системи залишається для України відкритим питанням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Kalandaze K. Electoral Protests and democratization: beyond the color revolution [Електронний ресурс] / K. Kalandaze, M. Orenstein // Comparative Political Studies. – Режим доступу: <http://cps.sagepub.com>

2. Freedom in the World 2013. Democratic Breakthroughs in the Balance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/NIT13_Ukraine_1stProof.pdf
3. Тилли Ч. Демократия / Ч.Тилли. – М.: Институт общественного проектирования, 2007. – 263 с.
4. Медушевский А. Демократия и авторитаризм: Российский конституционализм в сравнительной перспективе / А. Н Медушевский. – М.: РОССПЭН, 1997
5. Політична система і громадянське суспільство: європейські і українські реалії. – К., 2007 .
6. Конституція України. Офіційне видання. – К., 2006.
7. Дерлугьян Г. Как устроен этот мир. Наброски на макросоциологические темы / Г. Дерлугьян. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2013. – 384 с.
8. Фисун А. Политическая экономия „цветных” революций: неопатримониальная интерпретация / А.Фисун // Прогнозис. – №3 (7). – Осень 2006. – С. 211-244
9. Møller Jørgen The Third Wave: Inside the Numbers <http://www.journalofdemocracy.org/sites/default/files/MollerTable-24-4.pdf> [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

УДК 321.64/8

Романюк О. І.

Харківська державна академія культури

ПРО ВИЗНАЧЕННЯ КІНЦЕВОЇ ПОЗИЦІЇ ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ЕМПІРИЧНИЙ АСПЕКТИ

Статтю присвячено актуальній, проте недостатньо осмисленій у політичній науці, проблемі визначення кінцевої позиції посткомуністичних трансформацій. Визначення кінцевої позиції має велике значення, оскільки це дозволяє відокремити періоди якісних суспільно-політичних змін та сталого розвитку, які мають різні закономірності та різну логіку розвитку. Проблема кінцевої позиції аналізується в контексті поліваріантності посткомуністичного розвитку.

Ключові слова: *посткомуністичні трансформації, консолідація політичного режиму, тоталітаризм, авторитаризм, демократія.*

Романюк А. И.

ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ КОНЕЧНОЙ ПОЗИЦИИ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ И ЭМПИРИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Статья посвящена актуальной, однако недостаточно осмысленной в политической науке, проблеме определения конечной позиции посткоммунистических трансформаций. Определение конечной позиции имеет большое значение, поскольку это позволяет разделить периоды качественных общественно-политических изменений и устойчивого развития, имеющих разные закономерности и разную логику развития. Проблема конечной позиции анализируется в контексте поливариантности посткоммунистического развития.

Ключевые слова: *посткоммунистические трансформации, консолидация политического режима, тоталитаризм, авторитаризм, демократия.*

Romanyuk O.

DETERMINATION OF THE FINAL POSITION OF POSTCOMMUNIST TRANSFORMATIONS: METHODOLOGICAL AND EMPIRIC ASPECTS

The article is concerned with the pressing and unsolved problem of determining the final position of the postcommunist transformations. Determining the final position is important because it allows you to separate periods of high-quality socio-political change and sustainable development, which have different laws and different logic of development. The author analyzes the problem of the final position in the context of postcommunist development polyvariance.

Key words: *postcommunist transformations, consolidation of political regime, totalitarianism, authoritarianism, democracy.*

Хоча з початку посткомуністичних трансформацій минуло майже чверть століття, питання про визначення їх кінцевої позиції залишається ще дискусійним. Одні дослідники й досі поділяють думку, яка під впливом первинної парадигми транзитології панувала в перших працях з посткомуністичних трансформацій, що трансформаційні процеси в посткомуністичних країнах мають завершитися усталенням демократії [1; 2]. Інші, виходячи з того, що після початку посткомуністичних трансформацій минуло багато часу, вважають цей процес завершеним у всіх колишніх комуністичних країнах [3; 4]. Дискусійний характер означеного питання зумовлений тим, що досі не розроблено чітких методологічних засад визначення завершеності політичних трансформацій. Завданнями статті є: 1) визначити методологічні принципи, спираючись на які можна констатувати завершення посткомуністичної трансформації; 2) екстраполювати ці принципи на перебіг реальних процесів, що відбулися в країнах після загибелі комуністичних режимів.

1. Проблема кінцевої позиції в контексті структурних особливостей посткомуністичних трансформацій

Визначення часових меж трансформаційних процесів може здійснюватися тільки в контексті аналізу їх особливостей. Відмінність посткомуністичних трансформацій від попередніх політичних переходів зумовлюють дві головні обставини.

По-перше, попередні політичні переходи здійснювалися від авторитарних режимів, що породжувало дихотомію: авторитаризм – демократія. У ранніх транзитологічних працях перехід визнавався успішним (здійсненим), якщо відбувалася зміна авторитарного режиму на демократичний. У разі ж відновлення авторитарного режиму вважалося, що транзитивний процес зазнавав невдачі. Вихідною позицією посткомуністичних трансформацій (переходів) є тоталітарні режими, хоча й з різним ступенем руйнації їх системних основ. Ця обставина зумовлює три можливі результати їх перебігу: 1) перехід до демократії; 2) зміна тоталітарного режиму на авторитарний; 3) повернення до тоталітаризму [5, с. 74-77]. У контексті цих варіантів перехід до демократії є, безумовно, свідченням успішності транс-

формаційного процесу, натомість повернення до тоталітаризму – свідченням його невдачі. Проте виникає запитання: як оцінювати варіант (як негативний або як позитивний) зміни тоталітарного режиму на авторитарний?

У ранніх транзитологічних працях перехід до авторитарних режимів розглядався як негативний результат, що було спричинене дихотомічним розумінням їх спрямування. За інерцією така думка поширилася й на аналіз посткомуністичних трансформацій. Проте стосовно посткомуністичних трансформацій таке сприйняття переходів до авторитаризму не уявляється вірним. Дійсно, в порівнянні з переходами до демократії перехід до авторитаризму є менш бажаним. Але слід

зважити на те, що в умовах посткомунізму перехід здійснюється від тоталітарних режимів. Якщо порівняти новий (авторитарний) стан з попереднім (тоталітарним), то можна дійти висновку, що перехід від тоталітаризму до авторитаризму являє собою певний *позитивний крок* у розвитку суспільно-політичної системи, оскільки авторитарні режими надають суспільству значно більше свободи, порівняно з тоталітарними.

На шкалі політичних режимів авторитаризм посідає проміжне місце, оскільки за характеристиками політичної сфери він є наближеним до тоталітаризму, а за характеристиками позаполітичних сфер – до демократії (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні характеристики основних типів політичних режимів [6].

Режими Сфери	Тоталітарний	Авторитарний	Демократичний
Економічна	Монополізм (монополія держави на розпорядження засобами суспільного виробництва)	Плюралізм (обмежений урядовим протекціонізмом структурам, що пов'язані з правлячою елітою)	Плюралізм (вільна конкуренція підприємницьких структур)
Політична	Монополізм (монополія однієї партії на державну владу)	Монополізм (монополія правлячої еліти на урядову владу)	Плюралізм (вільна конкуренція політичних партій за урядову владу)
Культурна	Монополізм (монополія партійно-державної ідеології)	Плюралізм (обмежений застереженнями щодо використання проти урядової влади)	Плюралізм (вільна конкуренція ідей та ідеологій)

На відміну від тоталітарних, авторитарним режимам властива певна „автономія особистості і суспільства в неполітичних сферах” [7, с. 12], оскільки за них монополізм існує тільки в політичній сфері й має не партійний, а елітарний характер. Елітарний монополізм проявляється в монополії певної політичної групи на урядову владу, проте, на відміну від тоталітарних, авторитарні режими здатні допускати елементи нефасадної демократії. У авторитарних суспільствах можуть існувати представницькі органи влади (парламент, муніципалітети), але їх функції обмежені правом урядового вето. Можуть легально діяти політичні партії, але тільки ті, що лояльні до політичного режиму, або, принаймні, відкрито не виступають проти нього. Політична

практика свідчить, що авторитарні режими можуть мати як однопартійний (на відміну від тоталітаризму в цьому випадку не партія контролює державний апарат, а державний апарат партію, котра виступає як рух, покликаний створити соціально-політичну підтримку режиму), так і позапартійний (військові диктатури й абсолютні монархії) та, навіть, багатопартійний дизайн (проте суттєво на урядову владу політичні партії в такому випадку не впливають). Що стосується позаполітичних сфер, то вони в умовах авторитаризму функціонують на плюралічній основі. Авторитарні режими не одержавлюють суспільне виробництво та культуру. У галузі економіки існують самостійні підприємницькі структури, хоча механізм конкуренції між ними тією чи іншою

мірою деформується урядовим протекціонізмом тим структурам, які або належать представникам правлячої верхівки, або щільно пов'язані з ними. У галузі культури авторитарні режими допускають певний плюралізм думок, свободу слова, совісті та, навіть, ідеологій, але зі застереженням, що духовна свобода не може використовуватися для боротьби проти них. Хоча розширення меж свободи при переході від тоталітаризму до авторитаризму є обмеженим і стосується більше позаполітичних сфер суспільного життя, таке розширення іманентно спричиняє формування структурних передумов для подальшого (в перспективі) руху до демократії.

По-друге, попередні політичні переходи відбувалися в умовах сталості національної державності. Серед тридцяти посткомуністичних країн тільки *шість* (Польща, Угорщина, Болгарія, Румунія, Албанія та Монголія) мають сталу національну державність. Інші 24 країни (80 %) є новоутвореними державами, що виникли в результаті розпаду Радянського Союзу та соціалістичної, а потім і нової, Югославії, а також „оксамитового розлучення” Чехо-Словаччини. У країнах з новоутвореною державністю трансформаційний процес має *бінарну структуру*, оскільки до соціально-політичної площини (перетворення тоталітарної системи) долучається національно-політична (розбудова національної державності). Хоча соціально-політична та національно-політичні трансформації є відносно автономними процесами, оскільки вони мають специфіку вихідної та кінцевої позиції та свою

логіку розвитку, проте вони, детермінуючи один одного, утворюють єдине ціле не тільки тому, що обидва процеси відбуваються одночасно, в одному й тому самому соціально-політичному просторі, мають характер якісних системних перетворень і в них беруть участь ті ж самі політичні актори, а й унаслідок того, що вони *споріднені генетично*. З одного боку, здобуття державного суверенітету новоутвореними посткомуністичними країнами було неможливе без краху тоталітарних режимів; а з іншого – в загибелі тоталітаризму не останню роль відіграло прагнення народів (зокрема й українського) до самостійного національного життя, їх опір етнонаціональній асиміляції та соціокультурній уніфікації [8]. Взаємно пов'язаними також є й кінцеві позиції цих процесів, оскільки на усталення державності істотно впливає розвиток соціально-політичного процесу, натомість нова якість суспільно-політичного організму не може усталитися поза усталенням державності. Тому в новоутворених державах процеси посткомуністичних трансформацій навряд чи можна визнати завершеними поза усталенням нової, національної державності.

2. Проблема кінцевої позиції в контексті перебігу посткомуністичних трансформацій

За час, що минув після початку посткомуністичних трансформацій, політичні режими та статусні характеристики посткомуністичних країн набули різної якості, про що свідчать дані моніторингових програм Freedom House (табл. 2).

Таблиця 2

Політичні режими та статусні характеристики посткомуністичних країн (на початок 2013 року) [9; 10]

<i>Країни</i>	<i>Характер політичного режиму</i>	<i>Статус країни</i>
Словенія	Консолідована демократія	Вільна
Естонія	Консолідована демократія	Вільна
Латвія	Консолідована демократія	Вільна
Польща	Консолідована демократія	Вільна
Чеська республіка	Консолідована демократія	Вільна
Литва	Консолідована демократія	Вільна
Словаччина	Консолідована демократія	Вільна
Угорщина	Консолідована демократія	Вільна
Монголія	Консолідована демократія*	Вільна
Болгарія	Напівконсолідована демократія	Вільна
Румунія	Напівконсолідована демократія	Вільна
Хорватія	Напівконсолідована демократія	Вільна
Сербія	Напівконсолідована демократія	Вільна

Чорногорія	Напівконсолідована демократія	Вільна
Македонія	Напівконсолідована демократія	Частково вільна
Албанія	Перехідне врядування або гібридний режим	Частково вільна
Боснія і Герцеговина	Перехідне врядування або гібридний режим	Частково вільна
Грузія	Перехідне врядування або гібридний режим	Частково вільна
Молдова	Перехідне врядування або гібридний режим	Частково вільна
Україна	Перехідне врядування або гібридний режим	Частково вільна
Косово	Напівконсолідований авторитарний режим	Частково вільна
Вірменія	Напівконсолідований авторитарний режим	Частково вільна
Киргизстан	Напівконсолідований авторитарний режим	Частково вільна
Росія	Консолідований авторитарний режим	Невільна
Таджикистан	Консолідований авторитарний режим	Невільна
Казахстан	Консолідований авторитарний режим	Невільна
Азербайджан	Консолідований авторитарний режим	Невільна
Узбекистан	Консолідований авторитарний режим	Невільна
Білорусь	Консолідований авторитарний режим	Невільна
Туркменістан	Консолідований авторитарний режим	Невільна

* Оскільки Монголія не охоплена моніторинговою програмою Nations in Transit, характер політичного режиму цієї країни визначений за експертною оцінкою автора статті

У контексті таких наслідків суспільно-політичного розвитку слід констатувати, що в дев'яти країнах, які мають статус вільних та консолідованих демократичних режимів, процес посткомуністичних трансформацій є завершеним, оскільки там відбулося згуртування політичних еліт на демократичних принципах успадкування урядової влади, ці принципи знайшли підтримку переважної більшості суспільства, конкурентний механізм пройшов перевірку часом. Адекватного політичній системі характеру набули позаполітичні сфери суспільного життя: в економіці утвердилися ринкові відносини, в соціокультурній сфері усталився ідеологічний плюралізм.

Що стосується п'яти вільних країн, політичні режими яких визначаються як напівконсолідовані демократії, то процес посткомуністичних трансформацій у них також є завершеним, оскільки в них також відбулися кардинальні зміни як у політичній системі, так і в позаполітичних сферах суспільного життя. Невизнання політичних режимів цих країн консолідованими зумовлено протистоянням між основними політичними силами суспільства, одні з яких виникли внаслідок трансформації колишніх комуністичних партій, а інші – з антикомуністичної опозиції, що залишається в цих країнах ще доволі гострим. У Сербії та Чорногорії цей конфлікт підживлює недавній розпад нової Югославії, у Хорватії – ставлення до сербської

національної меншини. Проте жодна з основних політичних сил цих країн сьогодні не заперечує демократичний вектор розвитку країни. Про те, що посткомуністичні трансформації Болгарії, Румунії та Хорватії закінчені свідчить набуття цими країнами членства в Європейському Союзі (ЄС) – організації, яка висуває до своїх членів високі вимоги щодо додержання демократичних стандартів. Сербія та Чорногорія мають статус кандидатів на вступ до ЄС, що спонукає демократичні орієнтації провідних політичних сил. Наочним прикладом цього є Сербія, де на президентських виборах 2012 р. перемогу здобув представник націоналістичних сил Томіслав Ніколич, який декілька років тому заявляв, що скоріш бажав би побачити Сербію російською провінцією, ніж членом ЄС. Проте після здобуття президентської посади його позиція суттєво змінилася на користь підтримки європейського курсу Сербії.

Імовірно посткомуністичні трансформації завершені (або майже завершені) в Македонії та Албанії, хоча вони й досі мають статус напіввільних країн, а режим в Албанії визначається як перехідне врядування. Гальмування трансформаційного процесу в Македонії тривалий час спричиняв гострий конфлікт між македонською та албанською громадами, який у 2001 р. набув форми громадянської війни. Проте після підписання Охридських угод, за якими албанська громада набула широкої

автономії [11], цей конфлікт був урегульований, хоча певні його відголоски поки заважають країні одержати статус вільної. Повільний темп трансформації Албанії зумовлює те, що попередній, комуністичний режим Енвера Ходжі був максимально наближений до чистого типу тоталітаризму [12]. Проте Албанія з 1992 р. визнається електоральною демократією й показники демократичності увесь час покращувалися, хоч і досить повільними темпами. Демократичні засади політичної системи країни не ставляться під сумнів жодною з двох провідних партій, не дивлячись на те, що між ними виникали гострі конфлікти. Ці країни також бажають приєднатися до ЄС. Македонія з грудня 2005 р. є кандидатом на вступ до ЄС, але її євроінтеграційні наміри блокуються Грецією, яка вимагає зміни назви країни. Албанія з 2006 р. має договір про асоціацію з ЄС, а в квітні 2009 р. (після набуття членства в НАТО) подала заявку на вступ до ЄС.

Процес посткомуністичних трансформацій є закінченим у Росії, Таджикистані, Казахстані, Азербайджані та Узбекистані, де політичні режими консолідувалися на авторитарній основі. У цих країнах також усталилася нова якість суспільно-політичного організму, проте – авторитарна. Про зміну якості свідчить те, що в цих країнах відбулися істотні зміни в позаполітичних сферах суспільного життя. В економіці демонтовано адміністративно-командну (державну) модель, проведено роздержавлення суспільного виробництва, відновлено інституцію приватної власності. Частка приватного сектора в виробництві ВВП дорівнює від 45 % (в Узбекистані) до 70 % (у Росії) [13]. Характеризуючи перехідні процеси в цій групі країн, Олег Гаврилишин констатує, що вони „завершені”, хоча ці країни „потрапили у пастку олігархічно-автократичного режиму часткового капіталізму і є далекими від розвинутої демократії” [14, с. 311]. Суттєві зміни відбулися й у сфері культури, де було скасовано монополію комуністичної ідеології, внаслідок чого суспільна культура набула плюрального характеру. Проте цей плюралізм має обмежений характер, тому що відносна духовна свобода не може використовуватися для боротьби з політичним режимом. Певні зміни відбулися й у політичній системі, де було лега-

лізовано політичну опозицію. Хоча діяльність опозиційних партій придушується режимом, але вони допускаються до участі в виборах і навіть іноді одержують невелику кількість місць у парламентах.

Натомість посткомуністичні трансформації Туркменістану та Білорусі навряд чи є закінченими, не дивлячись на те, що Freedom House визначає політичні режими цих країн як консолідований авторитаризм. Справа полягає в тому, що в процесі трансформації цих країн намітилася тенденція зворотного розвитку – повернення до попередньої (тоталітарної) якості, а Freedom House поняттям „тоталітаризм” не оперує. Тоталітарний характер режимів Сапармурата Ніязова та Олександра Лукашенка в політичній сфері виявляється у встановленні абсолютної монополії правлячої сили на владу, насильницькому об’єднанні всіх масових організацій у пропрезидентський рух, поліційному характері держави, жорсткому контролю за поведінкою громадян з боку спецслужб, повному (у Білорусі майже повному) придушенні опозиції; в економічній сфері – в адміністративно-командному характері системи суспільного виробництва, де державний сектор виробляє 75 % ВВП країни [13], а приватний перебуває під жорстким урядовим контролем; в соціальній сфері – в зрівняльній системі розподілу доходів; в сфері культури – в її ідеологічній ангажованості, відсутності незалежних ЗМІ, насадженні культу особи провідника („туркменбаші” в Туркменістані, „бацька” в Білорусі) [15, с. 219-233].

Хоча режими Ніязова та Лукашенка відрізняються від „чистого типу” тоталітаризму, але жодних чистих типів в реальній дійсності не існує. Як наголосив в своїй книзі Станіслав Андрескі, різні тоталітарні режими мають різний ступень тоталітарності [16, р. 44]. Режим Ніязова був більш наближений до класичного тоталітаризму, бо він спирався на політичну партію та ґрунтувався на однопартійній системі, створив власну офіційну ідеологію (її основні постулати були сформульовані Ніязовим в його книзі „Рухнама”), брутально втручався в приватне життя (юнакам було заборонено носити довгі волосся, бороду, вуси та золоті зуби, а дівчатам – з’являтися в громадських місцях у коротких спідницях та джинсах).

У Білорусі ж є відсутнім інститут правлячої партії, проте Валентин Якушик вважає, що „влада однієї легальної партії ... не є обов'язковою ознакою тоталітаризму” [17, с. 131]. Відсутність легальної правлячої партії підмінюється існуванням патентної партії влади – широкого кола осіб, що залучаються Лукашенком до різних щаблів влади, внаслідок своєї особистої відданості бацькі та його курсу. Режим Лукашенка не має своєї власної політичної доктрини, але це не скасовує його ідеологічного характеру. За Лукашенка в Білорусі фактично реанімовано радянську ідеологію, яка поєднується з культом особи провідника.

Можна було б констатувати, що трансформаційні процеси закінчилися у Туркменістані зміною однієї форми тоталітаризму (лівої) на іншу (праву), а в Білорусі відновленням старої моделі тоталітаризму, якби ці системи усталилися. Проте в Туркменістані після смерті Ніязова та приходу до влади нового президента Гурбангулі Бердимухамедова (2006 р.) розпочався процес детоталітаризації, який стосується не тільки скасування культу особи туркменбаші, але знаходить свій прояв у всіх сферах суспільного життя. У країні відкрилися обмінні пункти валюти, почала роботу Міжбанківська валютна біржа, відбувається деідеологізація та інші позитивні зрушення в суспільній культурі. У політичній сфері покладено початок переходу до багатопартійності. 10 січня 2012 р. парламент Туркменістану ухвалив закон „Про політичні партії”, який визначив правові основи створення політичних партій. У серпні цього ж року в країні було створено другу політичну партію – Партію промисловців і підприємців. У Білорусі режим Лукашенка все більше занурюється в кризу внаслідок неефективності економічної системи. Три-чотири роки білоруська економіка трималася на плаву завдяки пільговим цінам на експорт палива з Росії. Проте наміри Росії інтегрувати до себе Білорусь та небажання Лукашенка розставитися з одноособною владою зумовили скасування пільг, що зробило подальше існування неототалітарного режиму досить проблематичним.

Процеси посткомуністичних трансформацій навряд чи можна вважати завершеними також у Боснії і Герцеговині, Молдові, Грузії, Україні, Косово, Вірменії та Киргизістані. Усі ці країни мають статус

частково вільних, але політичні режими Боснії та Герцеговини, Молдови, Грузії та України вважаються перехідними (гібридними), а Косово, Вірменії та Киргизістану – напівконсолідованими авторитарними. Незавершеність трансформаційних процесів у цих країнах зумовлена тим, що в них не усталилася певна якість суспільно-політичного організму. У Боснії і Герцеговині завершенню трансформації заважає поділ країни на мусульмано-хорватську федерацію і сербську республіку Боснії та напружені стосунки між основними етноконфесійними громадами, що не дає можливості устатитися єдиній державності та, відповідно, політичній і всій суспільній системі. Політична й суспільна системи Косово, яке здобуло державну незалежність тільки в 2008 р., знаходяться ще в процесі становлення, який обтяжує невизнання сербською громадою незалежності країни. Посткомуністичний розвиток Молдови, Грузії, України, Вірменії та Киргизістану йде за циклічною моделлю, бо в цих країнах періодично змінюють одна одну тенденції демократизації та авторитаризації [15, с. 233-238]. Аналізуючи подібну модель політичного розвитку в країнах Латинської Америки, Семюел Гантінгтон зауважив, що „ця постійна зміна демократії авторитаризмом та авторитаризму демократією і є політична система даної країни” [18, с. 53].

Можливо, якби такий циклічний розвиток набув сталості, то можна було б констатувати, що відбулася зміна тоталітарної (стабільної) якості суспільно-політичного організму на циклічну (нестабільну). Проте, по-перше, кількість перехідних врядувань і напівконсолідованих авторитарних режимів на посткомуністичному просторі постійно скорочується. Якщо в 1998 р. таких було 17 [19], то на початок 2013 р. залишилося тільки 8. По-друге, стали циклічність низки режимів Латинської Америки зумовлювали внутрішні причини розвитку цих країн. Натомість циклічність розвитку посткомуністичних країн спричиняє геополітичний чинник. З одного боку, на них намагаються впливати західні демократії, спонукаючи їх на демократичний шлях розвитку; з іншого – Росія, яка намагається залишити ці країни в своєму геополітичному просторі й особливо не приховує свого бажання відновити імперську державу.

Імперські амбіції Росії спричиняють те, що вона підтримує на посткомуністичному просторі будь-які недемократичні режими та сили, аби утримати країни в сфері свого впливу. Якщо проаналізувати політичні конфлікти в цій групі країн, то можна побачити, що провідну роль у них відіграє протистояння між прихильниками західного та російського векторів розвитку. Оскільки політичні конфлікти, що зумовлюють несталість державності та циклічність політичного розвитку, генетично пов'язані з розпадом *комуністичних імперій*, це дає підставу вважати, що процеси посткомуністичних трансформацій у цих країнах не є завершеними.

3. Висновки

Будь-який трансформаційний процес, у тому числі й посткомуністична трансформація, не може тривати безкінечно довго. Кінцевою позицією політичної трансформації є набуття політичною системою нової, відмінної від попередньої, якості. Важливою методологічною проблемою в цьому плані є визначення критеріїв, що свідчать про якісне перетворення суспільно-політичного організму. Розв'язання цієї проблеми стосовно посткомуністичних трансформацій утруднюється їх поліфонічною структурою, яка вбирає в себе докорінні якісні зміни не тільки в політичній, але й в позаполітичних сферах суспільного життя, а також (в переважній більшості посткомуністичних країн) поєднанням соціально-політичних змін із розбудовою національної державності. Складність визначення кінцевого пункту посткомуністичних трансформацій також зумовлено тим, що сучасне суспільство являє собою динамічний організм, у якому постійно відбуваються зміни. Проте одні зміни відбуваються в межах певної сталої якості й призводять лише до її покращання або, навпаки, погіршення, а інші спричиняють перетворення однієї якості на іншу. Знайти межу між процесами якісних перетворень (трансформацій) і змін, що відбуваються вже в межах нової якості, є нелегким завданням. Вирішуючи його треба виходити з того, які чинники є домінуючими для тих або інших змін. Якщо домінуючу роль відіграють чинники, що пов'язані з вихідною позицією трансформаційного процесу (тоталітарним та імперським минулим), то такі зміни слід віднести до

річища посткомуністичної трансформації. Якщо домінуючу роль відіграють чинники, що виникли вже в процесі або внаслідок трансформації, то ці зміни варто віднести до посттрансформаційного (відносно сталою) періоду суспільно-політичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фукуяма Ф. Конец истории? / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. – 1990. – № 3. – С. 134-135.
2. Agh A. The Transition to Democracy in Central Europe : A Comparative View / A. Agh // Journal of Public Policy. – Vol. 11. – 1991. – No. 2. – 133-151.
3. Либман А. „Вторая трансформация” в постсоветских странах / А. М. Либман // Общественные науки и современность. – 2007. – № 3. – С. 5-17.
4. Гаврилюк Г. Результаты третьей хвилі демократизації : можливі варіанти та інтерпретації / Г. І. Гаврилюк // Вісник Нац. юр. академії України ім. Ярослава Мудрого. – Серія „Філософія, філософія права, політологія, соціологія”. – 2010. – № 5. – С. 31-41.
5. Романюк О. Моделі посткомуністичних трансформацій / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2006. – № 3 – С. 35-50.
6. Романюк О. Проблема типологізації політичних режимів в контексті аналізу демократичних транзитів / О. І. Романюк // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – № 555. – Серія „Питання політології”, вип. 9. – X., 2002. – С. 16-25.
7. Мадіссон В. Авторитаризм / В. В. Мадіссон // Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В. П. Горбатенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 11-12.
8. Романюк О. Суспільно-політичні трансформації в новостворених посткомуністичних країнах : спроба системного аналізу / О. Романюк // Людина і політика. – 2003. – № 5. – С. 3-11.
9. Nations in Transit 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2013
10. Freedom in the World 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.freedomhouse.org/report/freedom-world-2013/booklet
11. Ohrid Framework Agreement [Електронний ресурс] / Council of Europe. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_cooperation/police_and_internal_security/OHRID%20Agreement%2013august2001.asp.
12. Маличай Д. Переход от тоталитаризма к демократии в Албании / Д. Маличай // Актуальные проблемы политологии / под ред. В. Д. Зотова – М. : МАКС Пресс, 2001. – С. 178-183.
13. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / ed. by A. Motyl, A. Schnitzer. – N.Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – XVII, 666 p.
14. Гаврилишин О. Капіталізм для всіх чи для обраних? Розбіжні шляхи посткомуністичних перетворень / О. Гаврилишин. – К. : Вид. дім „Кієво-Могилянська академія”, 2007. – 384 с.

15. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності : системний аналіз посткомуністичних трансформацій : монографія / О. І. Романюк – Х. : ХДАК, 2011. – 376 с.
16. Andreski S. Max Weber's Insights and Errors / S. Andreski. – L.; Boston : Routledge & Kegan Paul, 1984. – 155 p.
17. Якушик В. Різновиди політичних режимів / В. Якушик // Віче. – 1995. – № 9. – С. 129-133.
18. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века; пер. с англ. / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 386 с.
19. Rankings and Classifications East Central Europe and NIS [Електронний ресурс]// Nation in Transit, 1998. – Режим доступу: <http://freedomhouse.org/survey99>

УДК 342.511

Поліщук О. С.
Харківський національний
університет ім. В.Н. Каразіна

КОНСТИТУЦІЙНО-ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТА В УКРАЇНІ

Розглядаються загальні і специфічні проблеми політій із сильною президентською владою. Визначаються ключові проблеми інституту президента в Україні по відношенню до легітимності, автономії та дієздатності. Інститут президента розглядається у перспективі розбудови держави та обмеження влади субдержавних акторів. Пропонуються напрямки для конституційної і політичної модернізації інституту президента.

Ключові слова: *президентіалізм, легітимність, автономія, дієздатність, модернізація*

КОНСТИТУЦИОННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ ИНСТИТУТА ПРЕЗИДЕНТА В УКРАИНЕ

Рассматриваются общие и специфические проблемы политий с сильной президентской властью. Определяются ключевые проблемы института президента в Украине в отношении легитимности, автономии и дееспособности. Институт президента рассматривается в перспективе строительства государства и ограничения власти субгосударственных акторов. Предлагаются направления для конституционной и политической модернизации института президента.

Ключевые слова: *президентализм, легитимность, автономия, дееспособность, модернизация*

Polischuk A. **CONSTITUTIONAL AND POLITICAL MODERNIZATION OF THE PRESIDENCY IN UKRAINE**

General and specific problems of polities with strong presidential powers are considered. The key problems of the presidency in Ukraine are defined in terms of legitimacy, autonomy and capacity. The presidency is considered in terms of state building and restriction of substate actors' power. The directions for constitutional and political modernization of the presidency are offered.

Key words: *presidentialism, legitimacy, autonomy, capacity, modernization*